

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОФІЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Постановка проблеми. Суспільство, що розвивається в умовах ринкових відносин, відчуває гостру потребу у фахівцях нового типу, в тому числі військовослужбовців. Формування таких особистостей — завдання суспільної і педагогічної науки і практики. Це відображено в державному освітньому стандарті вищої освіти (Закон України «Про освіту» від 23. 03. 1996 № 100/96-ВР зі змінами та доповненнями) [1].

За останні роки підвищився інтерес до проблеми професіоналізму офіцерів-прикордонників. Однак, незважаючи на широкий спектр досліджень у галузі професійної кар'єри та інших питань діяльності фахівців прикордонної служби [2, с. 32], розробка цієї проблеми є актуальною і потребує подальшого розвитку.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Пошук шляхів покращення професійної підготовки офіцерів-прикордонників потребує аналізу результатів досліджень науковців і практичних працівників. У цьому контексті особливого значення набувають дослідження сутності поняття професійної компетентності (В. Безпалько, Б. Гершунський, Е. Зеєр, І. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Монахов, В. Сластьонін та ін.).

Праці названих вище авторів сприяли накопиченню і систематизації знань, узагальненню досвіду практичної підготовки офіцерів-прикордонників. Проте в них недостатньо висвітлено проблеми формування професійної компетентності військовослужбовців прикордонної служби в системі підвищення кваліфікації як у теоретико-методологічному, так і в практичному аспектах.

Метою статті є визначення сутнісних характеристик професійної компетентності офіцерів-прикордонників у системі підвищення кваліфікації.

Виклад основного матеріалу. Професія «офіцер» є однією з найскладніших професій суспільства, оскільки вона визначає здатність суб'єкта з високою ефективністю вирішувати професійні завдання в екстремальних умовах, пов'язаних з ризиком для життя, обмеженим часом для прийняття рішення, високим рівнем відповідальності за свої дії і дії підлеглих. Особливої уваги заслуговує сфера професійної діяльності офіцерів-прикордонників, які проходять службу на державному кордоні України. Від якості їх професійної праці залежить рівень національної безпеки країни. Це вимагає від кожного офіцера-прикордонника високого професіоналізму. Тому під професіоналізмом військовослужбовців прикордонної служби розуміємо «високий рівень вирішення завдань, що становлять зміст діяльності фахівця в тій чи іншій галузі» [2, с. 52].

Для людини, яка обрала професію «офіцер-прикордонник» принциповою є її самосвідомість і самореалізація як військового професіонала. Зважаючи на це, потребує обґрунтованого наукового представлення поняття «професіоналізм». Дослідження на різних наукових рівнях дає можливість проникнути в усі його «виміри» як цілісного феномена.

У дослідженні проблеми формування професійної компетентності офіцерів-прикордонників у системі підвищення кваліфікації використовуємо системно-діяльнісний підхід, що передбачає всесторонній аналіз складного і багатогранного процесу професійної діяльності фахівців прикордонної служби, обґрунтування всієї сукупності елементів цього процесу в їх взаємозв'язку і взаємозалежності.

Методологічні витоки системи понять про діяльність закладені в працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, Н. Кузьміної, А. Леонтєва, С. Рубінштейна та інших вітчизняних учених. У роботах згадуваних авторів зазначається, що діяльність є одиницею

життя, її функція полягає в тому щоб орієнтувати людину в предметному середовищі, допомагати їй встановлювати взаємозв'язки і вступати в активні відносини з навколишнім світом. З урахуванням цього, під професійною діяльністю ми будемо розуміти діяльність офіцера-прикордонника, спрямовану на досягнення суспільно значущих цілей, що відображають інтереси суспільства, держави (або будь-якого відомства, міністерства), а також інтереси самої особистості.

Розглядаючи професійну компетентність офіцерів-прикордонників у системі підвищення кваліфікації, необхідно враховувати, що вона тісно взаємопов'язана з їх професіоналізмом [3, с. 69]. Ці поняття є найбільш вживані як у засобах масової інформації, літературі, так і в наукових працях, в яких розкривається сутність і зміст професійної діяльності фахівців. Незважаючи на «модність» цих понять, їх застосування часто не відповідає вимогам смислового навантаження, що відображає реальність. Такий стан можна пояснити відсутністю наукового підходу до пізнання сутності цих явищ.

Поняття «компетентність» і «професіоналізм» використовуються в різних наукових напрямках, проте дослідження в цій галузі — різнопрофільні і багатогранні. У зв'язку з цим, серед важливих суб'єктно-особистісних характеристик діяльності офіцерів-прикордонників є поняття «професіоналізму», «майстерності» і «компетентності». Зазначимо, що всі три поняття мають вектор, критерій досконалості діяльності, вищої якості та рівня її здійснення. Проте у державі збереглися умови, коли професійна компетентність, професіоналізм у всіх сферах діяльності залишаються недостатньо затребуваними. Наприклад, у роботі В. Чернова [4, с. 26] під час дослідження процесу формування професійної спрямованості особистості майбутнього офіцера ці поняття не згадуються взагалі, а група значущих професійних якостей відсутня, як така.

Спираючись на підходи, викладені в роботах А. Деркача [5, с. 158] і П. Образцова [6, с. 53] вважаємо за доцільне сформулювати визначення професійної компетентності військовослужбовців прикордонної служби: під професійною компетентністю офіцера-прикордонника слід розуміти професійну теоретичну і практичну підготовленість, а також здатність до вирішення виконавських і творчих завдань, виконання обов'язків за прямим посадовим призначенням.

Вивчення професійної компетентності на різних рівнях дає можливість проникнути у всі «виміри» цього явища як цілісного феномена. Порівняльний аналіз психолого-педагогічних досліджень професійної компетентності дозволив нам виділити такі ознаки:

- професійна компетентність є багатопараметрною системно-структурною багаторівневою інтегральною характеристикою професійної діяльності та особистості фахівця, яка дозволяє йому ефективно вирішувати професійні завдання і проблеми різного рівня складності як у типових, так і нестандартних ситуаціях професійної взаємодії;
- професійна компетентність є важливою суб'єктно-особистісною характеристикою діяльності військовослужбовця;
- професійна компетентність — це динамічне психологічне утворення, синтез внутрішніх властивостей особистості;
- професійна компетентність визначає ефективність професійної діяльності фахівця й опосередковує його особистісно-професійний розвиток;
- професійна компетентність забезпечується сформованістю певного набору ключових і спеціальних компетенцій;
- професійна компетентність включає структурні складові види компетентностей, при цьому зміст та структурні зв'язки визначаються характером професійної діяльності;
- професійна компетентність проявляється у професійному досвіді фахівця;
- професійна компетентність розвивається в межах професійної освіти і професійної діяльності.

Розглянемо структуру професійної компетентності офіцерів-прикордонників у системі підвищення кваліфікації. З урахуванням викладеного вище фахівець цієї галузі має на високому рівні володіти такими видами професійної підготовки:

- спеціальною — знання своєї справи;
- комп'ютерною — володіння інформаційно-комунікаційними технологіями;
- комунікативною — здатність до спілкування;
- адаптивною — вміння адаптуватися до нових умов, а також бути здатним реалізувати суб'єктивні якості особистості (індивідуальні особливості, здатність до самореалізації та ін.).

Феномен професійної компетентності офіцерів-прикордонників обумовлений дією загальних, особливих та одиничних закономірностей військової служби, а його сутність полягає у формуванні комплексу якостей, які відповідають вимогам професійної діяльності військовослужбовців державної прикордонної служби. Зміст професійної компетентності визначається цілями, завданнями і характером такого виду діяльності [2, с. 28]. З огляду на це, виникла потреба розглянути сутність та основні характеристики професійної діяльності офіцера-прикордонника, її зв'язок з професійною компетентністю фахівця державної прикордонної служби.

Професійна діяльність офіцерів-прикордонників проходить у специфічних умовах і має важливе значення для держави. Разом із тим, такий вид діяльності має ознаки, властиві для інших видів професійної діяльності. Спираючись на дослідження А. Деркача [5, с. 490] вважаємо, що діяльність офіцера-прикордонника — це усвідомлене цілеспрямоване виконання військовослужбовцями Держприкордонслужби військового обов'язку, в процесі якого він реалізує себе як суб'єкт військово-професійної діяльності, повсякденних відносин, власного розвитку, і використовуючи предмети та засоби такої діяльності, забезпечує надійну охорону державного кордону.

Характерними особливостями професійної компетентності офіцерів-прикордонників є: виокремленість цілей і завдань прикордонної служби їх закріплення у законах, військових статутах і наказах; поєднання в завданнях різноманітності складових, які визначають поліфункціональність діяльності фахівців прикордонної служби; інтегративний характер результатів діяльності військовослужбовців, що складається з готовності особового складу, його морально-психологічного стану та якісних позитивних змін конкретної особистості військовослужбовця; відповідність індивідуальних якостей і дій офіцера-прикордонника щодо висунутих цілей, завдань і функцій.

Професійна компетентність офіцерів-прикордонників за умовами, змістом і діяльністю має такі характеристики: соціально-правову, функціональну і тимчасову регламентацію працівника прикордонної служби (військово-професійної діяльності, взаємин і особистісного розвитку військовослужбовців); екстремальність умов виконання професійних обов'язків; колективний характер військової служби та безпосередню взаємодію військовослужбовців у процесі діяльності і спілкування.

На основі змістовної інтерпретації вимог, що висувається до офіцера-прикордонника нами сформовані професійні якості, якими має володіти сучасний прикордонник. У процесі факторного аналізу експертних оцінок виділено шість чинників, які відображають загальну структуру вимог до професійної діяльності офіцера-прикордонника:

- перший чинник об'єднав професійні вміння і навички, які відображають основні вимоги практичної професійної діяльності та її специфіку. Ми їх виділяємо як спеціальні якості;
- другий чинник об'єднав ознаки, які найбільш повно характеризують командні якості офіцера-прикордонника;
- третій чинник об'єднав навички, здібності і вміння, що відображають уміння військового фахівця оперативно й адекватно реагувати на зміну ситуації. Цей чинник ми відносимо до адаптивних якостей офіцерів-прикордонників;
- четвертий чинник об'єднав професійні вміння і навички, змістовий аналіз яких дозволив визначити їх загальну комунікативну спрямованість. Виходячи з цього ми їх виділили як комунікативні якості;

- п'ятий чинник об'єднав ознаки, що відображають управлінські якості офіцерського складу;
- шостий чинник об'єднав професійні якості, визначені як виконавські якості фахівця прикордонної служби.

Таке структурування професійних якостей дозволило визначити найбільш значимі сфери професійної діяльності офіцера-прикордонника, відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик фахівців підрозділів та органів охорони кордону. Наприклад, оволодіння інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) дозволить сформувавши спеціальні, адаптивні і комунікативні компоненти професійної компетентності військовослужбовців прикордонної служби.

Формування професійної компетентності офіцерів-прикордонників здійснюється в межах усебічної підготовки і становлення військових кадрів у цілісній системі діяльності військовослужбовців прикордонної служби. Досягнути цього можна через неперервну освіту офіцерів-прикордонників. Це сприяє формуванню стійкої професійної компетентності фахівців прикордонної служби, яка одночасно є метою, результатом і критерієм продуктивності системи формування професійної компетентності офіцерів-прикордонників.

Висновки. Обґрунтування соціальної зумовленості професійної компетентності офіцерів-прикордонників у системі підвищення кваліфікації та аналіз її характеристик, дають підстави вирішувати проблему саморегуляції цілеспрямованої діяльнісної активності на основі нормативно-функціональної моделі фахівця прикордонної служби, яка відображає компоненти професіоналізму офіцерських кадрів. Формування професійних якостей офіцера-прикордонника відбувається у процесі вивчення спеціальних дисциплін.

Обґрунтування змісту спеціальних дисциплін і подачі навчального матеріалу під час підвищення кваліфікації потребує більш предметного розгляду та розробки індивідуальних алгоритмів навчальних дій офіцерів-прикордонників у процесі групових і самостійних занять.

Література:

1. Про освіту : Закон України від 23.03.1996 р. № 100/96-ВР із змінами та доповненнями [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
2. Будник, С. М. Формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до творчого вирішення завдань управлінської діяльності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : 19.00.07 / Будник Сергій Михайлович. — Хмельницький, 2006. — 231 с.
3. Ягупов, В. В. Педагогіка : навч. посіб. [Текст] / В. В. Ягупов. — К. : Либідь, 2002. — 560 с.
4. Чернов, В. Каким быть будущему офицеру? [Текст] / В. Чернов // Ориентир. — 2002. — № 5. — С. 26-27.
5. Деркач, А. А. Методолого-прикладные основы акмеологических исследований [Текст] / А. А. Деркач. — М., 1999. — 392 с.
6. Образцов, П. И. Информационно-технологическое обеспечение учебного процесса в системе профессиональной подготовки военных специалистов : дис. докт. пед. наук : 13.00.08. / Образцов Павло Иванович. — М., 2000. — 480 с.
7. Суворов, А. І. Професійна спрямованість як засіб формування професійних здібностей майбутніх офіцерів прикордонників [Текст] / А. І. Суворов // Сучасні психолого-педагогічні тенденції розвитку освіти у вищих навчальних закладах України : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф., 18-19 жовтня 2007 року / Нац. акад. Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. — Хмельницький : Вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2007. — С. 52-53.

У статті використано системно-діяльнісний підхід для вирішення проблеми формування професійної компетентності офіцерів-прикордонників у системі підвищення кваліфікації. Порівняльний аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволив виділити ознаки професійної компетентності. Встановлено, що професійна компетентність офіцерів-прикордонників має такі характеристики: соціально-правову, функціональну і тимчасову регламентацію працівника прикордонної служби; екстремальність умов виконання професійних обов'язків; колективний характер військової служби та безпосередню взаємодію

військовослужбовців у процесі діяльності та спілкування.

Ключові слова: професійна компетентність, офіцери-прикордонники, практична підготовка, кордон, діяльність, знання.

В статье использован системно-деятельностный подход к решению проблемы формирования профессиональной компетентности офицеров-пограничников в системе повышения квалификации. Сравнительный анализ психолого-педагогических исследований позволил выделить признаки профессиональной компетентности. Установлено, что профессиональная компетентность офицеров-пограничников имеет следующие характеристики: социально-правовую, функциональную и временную регламентацию работника пограничной службы; экстремальность условий выполнения профессиональных обязанностей; коллективный характер военной службы и непосредственное взаимодействие военнослужащих в процессе деятельности и общения.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, офицеры-пограничники, практическая подготовка, граница, деятельность, знания.

The article uses the system-activity approach to address the problem of professional competence of border guard officers in-service training. Comparative analysis of psychological and educational research allowed to identify features of professional competence. Established that the professional competence of and border guard officers have the following characteristics: socio-legal, functional and temporal regulation of cross-border services officer; extreme conditions to carry out, the collective nature of military service and direct interaction during military operations and communication.

Keywords: professional competence, officers, border guards, practical training, border, activities, knowledge.